

Om historieforskningens videnskabelige karakter.

Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift »Historieskrivning«.

AF

POVL BAGGE

Under den daglige beskæftigelse med fortiden vil de fleste historikere finde fuld tilfredsstillelse i den umiddelbare arbejdsglæde, som i deres tilfælde for en væsentlig del bestaar i glæden ved at bruge særlige evner til at se, løse og fremstille de problemer, historien rummer. De færreste vil dog undgå i det mindste een gang i deres liv at føle behov for at indordne det specielle arbejde under et større synspunkt, i videste forstand til at se det som led i det almindelige kulturarbejde, i snævrere forstand til at se det som led i det historiske forskningsarbejde, og det vil atter sige, gøre sig fagets væsen, dets formål og muligheder klart. Giver historikeren efter for denne trang til principiel klaring, vil han som et af de første centrale problemer møde spørgsmålet om historieforskningens videnskabelige karakter, et problem, der ikke udelukkende har teoretisk interesse, så vist som det er af den allerstørste praktiske betydning for den enkelte forsker, i hvilken grad han skal drive sit arbejde med videnskabelige midler.

Som bekendt er der rettet vægtige indvendinger mod den påstand, at historieforskningen er en videnskab, først og fremmest to: at den langtfra altid arbejder med klart definerbare størrelser, og at den årsagssammenhæng, som det efter de fleste

Foredrag, holdt januar 1939 i arkivarforeningen i København, med enkelte senere tilføjelser.

historikerens mening skulde være dens vigtigste formål at fastslå, aldrig kan bestemmes med fuld sikkerhed, ofte endda kun med stor usikkerhed; det er en simpel følge af, at menneskelige viljeshandlinger og deres motiver altid indgår som led i årsagskæden. Forsøger man nu, bragt i tvivl af disse indvendinger, ud fra et naturligt ønske om at bevare fast grund under fødderne at hævde sit fags lighed med videnskaben i så stor udstrækning som muligt, må man med næb og klør værges sig mod en række fagfæller, der bevidst eller ubevidst gør deres bedste for at overbevise en om, at denne lighed overhovedet ikke eksisterer på fagets mest fundamentale punkter. Det gælder ikke først og fremmest repræsentanter for den vulgære partipolitiske historieskrivning. De farligste angreb kommer i virkeligheden fra nogle af de åndfuldeste og redeligste forskere, der taler med den autoritet og ud fra den rige erfaring, som et langt og virksomt liv i forskningens tjeneste giver. Hvis man til klaring af sine egne tanker gennemlæser, hvad disse mænd har at sige om historiens væsen, møder man gang på gang to opfattelser, der er meget forskellige i deres udgangspunkt. For den enes vedkommende er det af etisk natur, bestemt af ønsket om at sikre historien en hæderlig plads i kulturlivets økonomi og derigennem give historikerens arbejde en ideel begrundelse; for den andens vedkommende er udgangspunktet overvejende erkendelsesteoretisk betonet. Men de to opfattelser har eet tilfælles: hvis man anerkender rigtigheden af den ene eller den anden, må man på de allervæsentligste punkter opgive at fastholde historieforskningens videnskabelige karakter. Rigtignok er det en slutning, som næppe mange af de pågældende forskere selv vilde drage.

I det følgende skal jeg, efter til indledning kort at have omtalt den førstnævnte af de to opfattelser, fremsætte nogle kritiske bemærkninger om den anden i den skikkelse, den har fået hos Danmarks førende teoretiker på historiens område. Det er dog ikke min mening at forsøge at tage endelig stilling til det spørgsmål, om historien er en videnskab, og når jeg anvender udtryk som »historieforskning«, er det kun fordi det har sproglig hævd.

I en usædvanlig skarp og konsekvent udformning er et etisk syn på historikerens opgave fremsat af den store tyske kirkehistoriker Adolph v. Harnack, i et foredrag, som han 1917 holdt i München »Über die Sicherheit und die Grenzen geschichtlicher Erkenntnis«. Det egentlig personlige problem for Harnack er et andet, end titlen angiver. Det er selve spørgsmålet om historieforskningens formål og berettigelse, eller, som han siger: »warum wollen und müssen wir diese Geschichte kennen lernen, und warum haben wir ein Recht, uns um ihretwillen von anderer Arbeit zu dispensieren?« Den blotte tilfredsstillelse af erkendelsestrangen er for Harnack ikke tilstrækkelig. Han går ud fra, at intet arbejde sømmer sig for mennesket, »die ihn nicht zum Handeln und zur Tat befähigt«. Konsekvensen af dette standpunkt bliver for det første, at al historie i en vis forstand må være nutidshistorie, d. v. s. tjene til erkendelse af nutiden, enten ved direkte kausalforbindelse eller gennem analogi. Med den begrundelse afviser Harnack f. eks. beskæftigelse med centralasiatisk og afrikansk historie, fordi den ikke er i stand til »uns über uns selbst und die Menschheit etwas zu lehren, was wir sonst nicht wüssten«. Allerede dermed er historieforskningens traditionelle formål forskudt: ikke længere erkendelse af fortiden, men af nutiden. Men Harnack bliver ikke stående herved. Det endelige mål for historikerens arbejde er, siger han, »Eingreifen in den Gang der Entwicklung«. »Eingreifen in die Geschichte—dass heisst: die Vergangenheit abzustossen, wo sie hemmend in die Gegenwart hineinreicht, das heisst ferner: in der Gegenwart das Richtige zu tun, und das heisst endlich: die Zukunft umsichtig vorzubereiten. Unzweifelhaft kommt daher die Geschichte in Bezug auf die Vergangenheit ein richterliches, ja ein königliches Amt zu; denn um zu entscheiden, was aus ihr noch fortwirken darf und was abgetan oder umgebildet werden muss, muss der Historiker wie ein König richten. Alles aber muss in der Geschichtserkenntnis letztlich auf die Vorbereitung der Zukunft abgezweckt werden; denn nur die Wissenschaft hat ein Recht zu existieren, die ein werdendes vorbereitet; sonst ist sie ein überflüssiger und schädlicher Lebens-

genuss, der der notwendigen Arbeit edle Kräfte entzieht. Zum Handeln ist der Mensch auf der Welt, nicht zum Betrachten!»

Lad være, at Harnacks tale blev holdt i et krigsførende land, hvor det overfor dagens praktiske krav var nødvendigt at bestyrke sig selv i troen på det humanistiske videnskabelige arbejdes værdi; Harnacks etiske problem har en tilbøjelighed til før eller senere at dukke op i en historikers tilværelse, hos historikeren endda måske i højere grad end hos andre dyrkere af åndsvidenskab, fordi hans interessers almindelige retning gør det vanskeligere for ham at unddrage sig en aktiv medleven i dagens problemer. Så konsekvent som Harnack, der fornægter det traditionelle historiebegreb og ved sit principielle krav om subjektivitet hos historikeren — hvilket er noget helt andet end den indrømmelse, at ingen forsker, heller ikke en naturvidenskabsmand, kan gå forudsætningsløs til sin gerning — stiller sig i skarp modsætning til en grundregel for alt videnskabeligt arbejde, vil vel de færreste løse problemet. Men tanker, der er beslægtede med Harnacks, er vistnok mere udbredte blandt historikere — og det ikke de ringeste — end man på forhånd vilde være tilbøjelig til at mene. De turde for mange være en væsentlig del af indholdet i den ofte gentagne sætning, at hver generation må skrive historien om på sin måde. På dansk grund er denne sætning, med tydelig fremhæven af det bevidst subjektive og etisk betonedede i historieopfattelsen, besnærende varieret af Troels Lund i hans ord om, at historieskrivningens mål er at redde det bedste i fortiden fra forglemmelse, og »i bestemmelsen af, hvad der er dette bedste, tegner hver tidsalder, hver historieskriver sig selv«. Kr. Erslev citerer denne og andre udtalelser om historikerens »udvælgelse«, nævner som eksempel, at A. D. Jørgensen i Danmarks Riges Historie fremhæver åndslivet på de økonomiske forholds bekostning, og kommer til det resultat, at der »til syvende og sidst kun kan lægges eet princip til grund for udvælgelsen: man fremdrager, hvad der har interesse for os. Men dette betyder atter det i fortiden, der fører frem til nutiden; hvad vi søger i fortiden, det er vore egne forudsætninger, og det er det i fortiden, hvis eftervirkninger vi endnu mærker«. Men i overensstemmelse med

sin opfattelse af historieskrivningen som noget fra historisk videnskab forskelligt (hvorum mere nedenfor) tilføjer han: »Udvalgsprincippet kan gælde for historieskrivning, ingenlunde derimod for historisk videnskab, der dog vel som andre videnskaber må have den pligt at søge forståelse af alle de fænomener, der falder inden for dens område«¹.

De berørte, nært sammenhørende og indviklede problemer om historikerens subjektivitet og hans udvælgelse af det historiske stof efter samtidens interesser skal ikke her forsøges udredet; jeg skal kun knytte et par bemærkninger til, hvad ovenfor er anført:

Ingen vil benægte, at den vidtdrevne subjektivitet, der karakteriserer nogle af de betydeligste historikers arbejde, kan være frugtbar i rent videnskabelig henseende. Carlyles banebrydende skildring af Cromwell, der har haft betydning langt ud over sit specielle område, er et klassisk eksempel. Alligevel må man, hvis ikke historisk videnskabeligt arbejde skal blive en selvmodsigelse, fastholde, at subjektiviteten rummer en vanskelighed for erkendelsen². I praxis vil det sige, at den »subjektive« forskers resultaters videnskabelige værdi afhænger af, om de kan stå for en »objektiv« prøvelse.

Dernæst: Det er rigtigt, at historieforskningen som helhed må beskæftige sig med alle de fænomener, der falder indenfor dens område³, men for det første kan dette alene af praktiske grunde ikke gælde de på et givet tidspunkt virkende forskere, og for det andet vælger enhver historiker, der dur noget, sit forskningsobjekt, den periode eller den side af fortidens liv, han vil studere, efter sine personlige forudsætninger, og disse er foruden af hans anlæg bestemt af hans åndelige milieu i vid forstand, som igen er tidspræget. For den enkelte generations historieforskning som helhed eller indenfor et bestemt land medfører dette forhold, at der i større eller mindre grad bliver tale om aktuelle, fremtrædende eller endog dominerende inter-

¹ Kr. Erslev: *Historieskrivning*, s. 37 f.

² Således i hovedsagen også Erslev: *Anførte skrift*, s. 44 ff.

³ Opfattelsen af, hvor grænsen for dette område går, veksler jo rigtignok — hvad Erslev selv er inde på (anf. skr. s. 7 f.) — fra generation til generation, ja fra historiker til historiker.

esseretninger. Marxismen har afgørende påvirket de sidste generationers historieforskeres synspunkter og valg af studieområde, en enkelt fremragende forskerpersonlighed som Meinecke har direkte og indirekte fremkaldt en syndflod af idéhistoriske arbejder. Forsåvidt gælder »udvalgsprincippet« også for det, Erslev kalder historisk videnskab. Men overhovedet er dette forhold ikke noget for historien ejendommeligt. Også i naturvidenskaben ændres synspunkterne med videnskabens udvikling og bestemmes den aktuelle forsknings genstand til en vis grad af øjeblikkelige interesser; de begavede unge forskere søger gerne til de områder, hvor der »sker noget«, som for tiden biokemi og atomfysik.

Forsåvidt strider Erslevs »udvalgsprincip« ikke mod videnskabens begreb. Vanskeligheder fremkalder det for historiens vedkommende hovedsagelig på et specielt punkt. I det naturvidenskabelige verdensbillede til enhver tid indgår ikke alene den samtidige forsknings resultater, men også de af den tidligere forsknings, der ikke er omstødt. Og hvis et historisk arbejde vil give et helhedsbillede af en bestemt periode eller et bestemt område — og det gælder adskillige af de værker, Erslev regner til »historieskrivningen« — må man for at kalde det videnskabeligt forsvarligt kræve, at forfatteren ikke fremhæver de åndelige eller materielle faktorer, der spiller en hovedrolle i hans samtid eller særligt interesserer denne (som i dette tilfælde i reglen er ensbetydende med: ham selv), på en sådan måde i sin skildring af fortiden, at proportionerne i helhedsbilledet af denne bliver væsentlig urigtige, målt med forskningens øjeblikkelige standpunkt. Man må indrømme Erslev, at »historieskrivningen« ofte forsynder sig mod dette videnskabelige sandhedskrav, og som vi har set, fordrer nogle historikere, at den bevidst skal gøre det. Men jeg kan ikke indrømme, at den altid gør det, eller at det skal være nødvendigt, for at den kan vække interesse og udfylde sin plads i samtidens åndsliv¹. Hertug-

¹ Iøvrigt er »historieforskningen« jo udsat for at begå fejl i samme retning ved afgrænsningen af et årsagskomplex eller bestemmelsen af dets faktorer relative betydning.

dømmernes statsretslige forhold i 19. århundrede er formodentlig foreløbig udtømt som specielt studieobjekt for danske historikere og kan næppe i sig selv påregne interesse hos almenheden. Ikke destomindre må de herhenhørende problemer få deres betydelige plads i et videnskabeligt forsvarligt helhedsbillede af den tids Danmarkshistorie, fordi de i tiden selv og dermed for den historiske udvikling spillede en afgørende rolle. Netop ved at stræbe efter at give et rigtigt helhedsbillede af fortiden virker historien henimod det mål, som er al åndsvidenskabs, at give sand oplysning om det menneskelige livs vilkår og former. Hvis den gør det, kan den ikke undgå at øve sin — indirekte — virkning på samtid og eftertid, og i bevidstheden om dette kan historikeren — og må han, hvis han vil vedblive at arbejde videnskabeligt — finde den ideelle berettigelse for sin gerning. »Truth is the only merit that gives dignity and worth to history«, siger Lord Acton¹.

Harnacks og hans meningsfællers standpunkt kan kort karakteriseres således: historien bør ikke nøjes med at være videnskab, den bør af etiske grunde sætte sig formål ud over selve erkendelsen. En anden gruppe af historikere hævder ud fra erkendelsesteoretiske overvejelser, at historie ikke kan være videnskab, at dens natur er væsensforskellig fra videnskabens. Disse to principielt forskellige tankegange udelukker ikke hinanden. Et smukt eksempel på deres sammenspil er G. M. Trevelyans essay »Clio, a Muse«². Gennem en analyse af videnskabens og historiens væsen kommer Trevelyan til det resultat, at historie ikke er videnskab. Men tillige — og på grund heraf — stiller han det krav til historikerne, at de skal vogte den egenskab ved historien, der for ham er den vigtigste, evnen til at opdrage. »The value of history is not scientific. Its true value is educational. It can educate the minds of men by causing them to reflect on the past«. Trevelyans syn på historien ligner

¹ Citeret efter Ulrich Noack: *Geschichtswissenschaft und Wahrheit*, s. 55.

² Optrykt i hans essaysamling med samme hovedtite.

altså Harnacks ved at være delvis etisk-praktisk bestemt, men han adskiller sig fra den tyske forsker ved at lægge vægt på den indirekte opdragelse, den karakterdannelse, der følger med et bredere kendskab til menneskelivet, med en gennem historisk studium udvidet horisont.

En fremtrædende, om end tilsyneladende mådeholden repræsentant for den gruppe af historikere, der hovedsagelig bestemt af erkendelsesteoretiske og metodiske overvejelser angriber historieforskningens videnskabelige karakter, er *Kr. Erslev*. Det skrift, der gør det berettiget at omtale ham i denne forbindelse, er det ovenfor citerede universitetsfestskrift fra 1911, »Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Teori«. Dette skrift indeholder, som venteligt var, mange kloge og træffende bemærkninger, men det har efter min mening i sit grundsyn alvorlige skævheder. Allerede E. Arup gjorde i sin nekrolog over Erslev i universitetets festskrift 1930 indsigelse mod en af skriftets hovedtanker, men en nærmere omtale af det turde dog ikke være overflødig, både fordi det er et af de få danske bidrag til historiens teori, og på grund af forfatterens særlige stilling som den historisk-metodiske autoritet herhjemme.

Anledningen til Erslevs skrift er de førende franske og tyske metodikers stilling til, hvad man »hidtil har betragtet som historieskrivningens mesterværker« (s. 9). Bernheim (*Lehrbuch der historischen Methode*) og Seignobos (*Introduction aux études historiques*) er enige om, at historieskrivning og historisk videnskab falder sammen, historieskrivningen er »intet andet end historievidenskabens litterære fremstillingsform«. Al historieskrivning i ældre tid — således omtrent ræsonnerer Seignobos — har intet med historie i videnskabelig forstand at gøre, den tilhører, ligesom en del historiske værker i samtiden »un genre littéraire«; de pågældende forfatteres formål er at skabe et kunstværk, ikke et videnskabeligt værk. Seignobos nævner som eksempel på mønsterværdig historieskrivning Pauly-Wissowas *Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, medens f. eks. Mommsens *Römische Geschichte* falder uden-

for og fordømmes. Denne konsekvens forfærder naturligvis med rette Erslev; han slutter, at Seignobos' udgangspunkt må være galt, og tager sig da på nøjere at undersøge forholdet mellem historieskrivning og historisk videnskab.

Baggrunden for Seignobos' skarpe fordømmelse af en række store historikere er den meget forståelige videnskabelige optimisme, som den historiske metodes sejrtrængende fremtrængen i løbet af 19. århundrede skabte hos en række historikere, i forbindelse med naturvidenskabens dominerende stilling i samme periode. Man var tilbøjelig til at opfatte videnskab og videnskabelig metode som ensbetydende med naturvidenskab og naturvidenskabelig metode, man undervurderede de erkendelsesmæssige vanskeligheder, denne metode havde at overvinde, — og som de sidste årtier jo noksom har afsløret¹ — man fremhævede og overvurderede den større »videnskabelige« sikkerhed, med hvilken den historiske forsknings nye resultater var vundet, eller i hvert fald de muligheder, den historiske metode rummede, hvis den blev rigtigt anvendt; det sidste var nærmest Seignobos' standpunkt. For at nærme sit fag så meget som muligt til naturvidenskab, for at give det et så exakt præg som muligt — en tilbøjelighed, der stadig mere eller mindre er levende hos mange forskere, og som utvivlsomt har bidraget til at give den økonomiske historie så stor tiltrækningskraft — prisgav man en stor gruppe af historiske værker, som man frygtede vilde kompromittere historiens videnskabelige karakter. Erslev havde for megen sund sans og for megen historisk sans — på det punkt stod han utvivlsomt over den franske teoretiker —

¹ Det er helt velgørende for en historiker, der nogle gange har måttet døje bemærkninger om sit fags uvidenskabelige subjektivitet, at se Niels Bohr fremhæve den stærke »påmindelse om det subjektive i al menneskelig bedømmelse«, der ligger i relativitetsteoriens påvisning af de fysiske fænomeners afhængighed af iagttagerens standpunkt, og de erkendelsesmæssige vanskeligheder, der udenfor den klassiske fysik opstår ved, at intet forsøgsresultat »kan fortolkes som en oplysning om selvstændige egenskaber hos objekterne, men efter sin art er uløseligt knyttet til en bestemt situation, i hvis beskrivelse også de med objekterne vekselvirkende måleinstrumenter indgår som væsentlige led«. (Tilskueren, Januar 1939, s. 2 ff.).

til ubetinget at følge Seignobos. Men trods dette, og skønt Erslev i hvert fald lejlighedsvis betonedede, »hvor vanskeligt det er at nå til sikker kundskab om, hvad der er sket i fortiden« (s. 17), var han dog præget af tidens opfattelse, idet han fastholdt den historiske undersøgelses »fuldt ud videnskabelige karakter« (s. 55), på trods af at hans begreb om videnskab på et afgørende punkt var dannet efter naturvidenskaben (se især nedenfor s. 377 ff.). Han er derfor også enig med Seignobos i at sætte et skel mellem to grupper af historiske fremstillinger. Erslev vælger den fremgangsmåde at bestemme »historieskrivningens« ejendommeligheder, dels ved en analyse af de foreliggende værker, dels, og navnlig, ud fra sin egen definition af historieskrivningens formål: at give et »livfuldt og anskueligt« »billede« af fortiden. Derefter besvarer han det spørgsmål, om historieskrivningen i vore dage kan betragtes som blot historievidenskabens fremstillingsform. Svaret bliver benægtende. Men det betyder egentlig kun, at Erslev er uenig med Seignobos om den værdi, der bør tillægges de to forskellige litterære kategorier. De værker, som Erslev kalder historieskrivning, og som han hævder adskiller sig fra — og altid må adskille sig fra — den historiske videnskab og nærme sig til kunsten, er nemlig i hovedsagen de samme, hvis videnskabelige karakter Seignobos vil benægte. Blot betragter Erslev dem med sympati og beundring, Seignobos med skarp kritik.

Forsåvidt er Erslev tilsyneladende mådeholden, som det kun er »historieskrivningens« videnskabelige karakter, han angriber direkte. På to punkter er historikerens fremgangsmåde, siger han, videnskabelig: 1) når han skal bestemme den enkelte historiske kendsgerning (s. 6 f.; denne er i sig selv ikke videnskab) og 2) i specialstudier, der »udelukkende tager sigte på at oplyse det ene eller andet forhold i fortiden, ikke på at give et billede deraf« (s. 18). Erslev nævner som eksempler sine egne arbejder om Frederik IV og Slesvig og om Konge og Lensmand, som han begge erklærer for at være videnskab, historieforskning, medens han »da aldrig vilde falde på at kalde det historieskrivning«. Han skelner altså mellem en (videnskabelig)

historieforskning og en historieskrivning, der, som han mener at kunne påvise — thi det er hovedformålet med hans skrift — på væsentlige punkter savner og må savne karakter af videnskab, og som ligner, måske er, kunst. Men mådeholdet er netop kun tilsyneladende. Når han skal redegøre for historieskrivningens ejendommeligheder, viser det sig, at han på hovedpunkter samtidig karakteriserer historieforskningen, ja den empiriske videnskab overhovedet. Når Erslev altså på grundlag af sin analyse slutter, at historieskrivning har mere med kunst end med videnskab at gøre, må vi, hvis vi giver ham ret i denne slutning, være tvunget til at mene det samme om historieforskningen.

Af historieskrivningen, siger Erslev (s. 16), kræver man »en livfuld og anskuelig fremstilling af fortiden«. Da forskningen nu efterhånden er blevet så indviklet og omstændelig, er der »i tidens løb« indtrådt et skel mellem historisk videnskab (historieforskning) og historieskrivning, der »i det højeste kun [kan] gengive de resultater, som videnskaben er kommet til«.

Det må foreløbig stå hen, om Erslevs definition af historieskrivningens opgave er helt træffende. Men der er grund til strax at pege på en hyppigt forekommende ejendommelighed ved historikernes, navnlig Erslevs samtidiges, arbejdsmåde, der måske kan bidrage til at forklare hans skarpe adskillelse af historieforskning og historieskrivning. I andre videnskaber er der en række umærkelige overgange fra den specielle undersøgelse, der helt igennem på første hånd beskæftiger sig med hidtil uundersøgt materiale, til arbejder, der udelukkende bygger på andres detailresultater, men udnytter dem selvstændigt til at drage nye videnskabelige slutninger af mere vidtrækkende betydning. Teoretisk er der intet i vejen for, at noget lignende kunde være tilfældet indenfor historieforskningen, til en vis grad er det tilfældet og må være det, hvis den historiske forskning skal vinde væsentligt frem indenfor en overskuelig tid. Det kunde forekomme selvindlysende, men i virkeligheden giver talrige historikere, om ikke i deres teori så i deres praxis, udtryk for en anden mening. Seignobos, der skrev 1898, gør (s. 197 f.)

opmærksom på, hvor almindelig og berettiget den opfattelse da var blandt samvittighedsfulde historikere, at man i alle tilfælde selv måtte gå til kilderne, uden hensyn til tidligere behandlinger, fordi man ikke kunde have fuld tillid til disses udnyttelse af kildestoffet. Som arbejdsprincip, i hvertfald indenfor perioder med mere omfattende kildestof, er denne opfattelse, hvad Seignobos med rette fremhæver, i længden umulig. Men den var forståelig på en tid, da den metodiske udforskning af store dele af historien var i sin begyndelse, og særlig forklarlig hos Erslev, der fortrinsvis arbejdede med en kildefattig periode, og som selv havde måttet gøre et så uhyre kildekritisk rydningsarbejde, før han kunde give sin sammenfattende fremstilling af Danmarks historie i den senere middelalder. At Erslev virkelig, måske snarest uden at være sig det helt bevidst, er gået ud fra den forudsætning, at et historisk arbejde for at være videnskabeligt helt eller overvejende må bygge på et førstehånds kildestudium, synes at fremgå af en af hans bemærkninger. Han taler (s. 18 f.) om, at det kun er »en undtagelse, når historieskriveren hist og her kan, ikke føre bevis for hvad han siger, men i det mindste antyde, hvorledes han er nået dertil«, hvilket er en af grundene til, at historieskrivning og historiegranskning »faktisk er ... blevet skilt ad«; dette har praktisk ført til, at historieskriveren ofte ledsager sin fremstilling med noter, hvad der er »særdeles priseligt«. »Men«, fortsætter Erslev, »man må stille sig klart, at ingen historiker, der behandler et blot nogenlunde omfattende emne, i virkeligheden kan ledsage sin fremstilling med en udtømmende bevisførelse. Dertil vilde jo høre, at han ved hvert træk, han anfører, ikke blot anførte den kilde, hvorfra han hentede det; men han måtte godtgøre, hvorfor han netop tillagde denne kilde troværdighed. Han måtte på andre punkter fremstille, hvorfor han modsat anser den og den efterretning for utroværdig. Og han måtte endelig søge at vise, hvorfor han har omtalt det og det træk, ikke de og de andre, der også findes i kilderne. Men således at værdsætte vor viden både kritisk og efter sagens værdi, det er en meget vidtløftig, ofte ganske uoverkommelig opgave ...«. At historikeren, som

videnskabsmænd i andre fag, kunde nøjes med at bygge på og henvise til en fagfælles resultater, synes ikke at falde Erslev ind. Når der stilles så strenge krav i retning af selvstændig prøvelse til en historisk videnskabsmand, er det klart, at de fleste historieskrivere — der også efter Erslevs mening i reglen er forfattere af større, sammenfattende fremstillinger — må falde igennem i videnskabelig henseende.

Som anført nævner Erslev — med rette — de praktiske vanskeligheder ved en fuldstændig bevisførelse. Men man må endvidere gøre sig klart, at der er en principiel grænse for den skriftlige bevisførelse i enhver empirisk videnskab. Umiddelbart kan læseren i det højeste kun prøve rigtigheden af forfatterens logiske bearbejdelse af iagttagelsesmaterialet. På rigtigheden af forskerens iagttagelser og hans pålidelige gengivelse af dem må han tro (eller tvivle). Når Erslev i sin afhandling om striden mellem Erik Plovpenning og Abel skriver: »Jeg har hermed udtømt, hvad der i de samtidige kilder findes om Eriks strid med broderen¹, må vi tro ham på hans ord eller eftergå hele det stof, der står til rådighed om det pågældende emne, ikke alene det udvalg deraf, på hvilket han bygger sine slutninger. På samme måde må fysikeren stille sig til en experimentel afhandling af en fagfælle. Enten må han stole på rigtigheden af hans forsøgsresultater eller også gøre hans forsøg efter. Historieforskningens såvel som naturvidenskabens historie rummer adskillige eksempler på afhandlinger, som først ved en efterprøvning af kilderne, iagttagelserne, forsøgene har vist sig at hvile på et falsk grundlag. En historisk afhandling om et begrænset emne kan i reglen af praktiske grunde give en fuldstændigere bevisførelse end et værk om et mere omfattende emne — fuldstændig kan bevisførelsen dog aldrig blive. I den henseende er det derfor, forekommer det mig, umuligt at skelne skarpt mellem to arter af historiske fremstillinger; der kan højst være tale om en gradsforskel. Et historisk arbejdes videnskabelige karakter afhænger af, i hvor høj grad iagttagelserne er rigtige, bearbejdelsen logisk og begge eller en af delene original, ikke

¹ Historiske Afhandlinger I, s. 200.

af den skriftlige bevisførelses større eller mindre fuldstændighed.

I virkeligheden har udviklingen begunstiget en videnskabelig historieskrivning, som det da også var at vente. Thi efterhånden som den sikre metodiske detailudforskning af en historisk periode skrider frem, forøges muligheden for at give en sammenfattende fremstilling, der ved at udnytte og bearbejde detailforskningens resultater videnskabeligt vinder nyt land. De mænd, som Erslev regner blandt historieskrivningens store navne i 19. årh., har vistnok alle i større eller mindre grad arbejdet på denne måde og ikke nøjedes med at »gengive de resultater, som videnskaben er nået til«. På den anden side har de nye forskningsområder, der er mindre alment interessante, gjort den videnskabelige historieskrivning mindre yndet. Almenhedens naturlige trang til en »livfuld og anskuelig fremstilling af fortiden« tilfredsstilles derfor nu for en væsentlig del af historisk belletristik. Mellem denne sidste og den videnskabelige historieskrivning bør skellet nu sættes.

Erslevs første kapitel hedder »historieskrivningen og sandheden«, men kunde for den sags skyld ligesågodt have heddet »historieforskningen og sandheden« eller »den empiriske videnskab og sandheden«. Erslev fastslår her, at historieskriveren ikke kan sige hele sandheden og på den anden side ikke nøjes med at sige sandheden. I den nærmere udvikling af denne sætning viser Erslev strax en af svaghederne i sit udgangspunkt, idet han øjensynlig ved sandheden kun forstår indbegrebet af dokumenterede kendsgerninger. Indholdet af sætningens første afsnit kan da opstilles i 3 punkter: 1) Historikeren kan (eller vil) ikke sige alt, hvad han ved af det, der er dokumentarisk om det pågældende emne. 2) Historikeren kan, på områder, hvor viden er teoretisk mulig, fordi kildemateriale foreligger, ikke overkomme at tilegne sig den — stoffet er for overvældende. 3) På en række områder er det ikke muligt at skaffe dokumenteret viden — kilderne tier eller mangler.

Det behøver ikke nærmere påvisning, at de to sidste punkter ikke alene karakteriserer historieskrivningen, men også historie-

forskningen og de empiriske videnskaber overhovedet. Naturens rigdom er så stor, at det af praktiske grunde er umuligt for naturvidenskaben at udtømme den blot i iagttagelser, og i hvert fald om de historiske naturvidenskaber som biologisk udviklingslære eller historisk geologi gælder det, at der er talrige spørgsmål, som stoffets mangler ikke tillader at besvare; man behøver blot at tænke på »the missing link«. Punkt 1 omtaler Erslev nærmere i kapitlet »historieskriverens kunst«. Han behandler her det spørgsmål, om historikeren, som f. eks. Bernheim og Rickert vil mene, i modsætning til digteren er bundet af sit stof. Nej, siger Erslev, historieskriveren behandler netop stoffet frit, udvælger af en rigsdagsforhandling de særlig betydningsfulde taler, medtager af en stor mands oplevelser kun dem, der påvirker og forklarer hans udvikling, »fjerner« sig derved »fra virkeligheden«. På dette punkt ligner han kunstneren, der heller ikke lader sig »binde af virkeligheden«.

Skævheden i dette ræsonnement forekommer iøjnefaldende. Ikke alene historieskrivningen, men historieforskningen og enhver empirisk videnskab »fjerner sig fra virkeligheden« i Erslevs forstand. Naturvidenskabens opgave er at tilvejebringe en samling almene påstande. Disse påstande indeholder, fordi de er almene, på een gang mere og — hvad der i denne forbindelse er væsentligt — mindre end de iagttagelser af enkeltfænomener, på hvilke de bygger; ja selve iagttagelsen fjerner sig alene af den grund fra virkeligheden, at ingen nok så nøjagtig beskrivelse helt kan udtømme sin genstands egenskaber. Historieforskningens mål er ikke eller kun i ringe grad almene påstande, men een opgave har den tilfælles med al empirisk videnskab: at gøre et overvældende og forvirrende mylder af kendsgerninger overskueligt og fatteligt. Dette kan kun ske gennem udvælgelse og ordning og hverken ved en fuldstændig rekonstruktion af det forbigangne eller ved blot at udtømme det overleverede stofs meddelelser, hvis nogen af delene ellers havde været mulig. Af praktiske grunde må historieforskningen som helhed allerede vise begrænsning i valget af sin genstand, således at den virkelighed, historieforskningen beskæftiger sig med,

bliver forskellig fra »fortidens menneskeliv i dets fulde omfang« (Erslevs definition af historiens område, s. 8). Eksempelvis foretager ethvert menneske daglig hundredvis af handlinger, der, hvis man forudsætter en almindelig årsagssammenhæng i tilværelsen, alle må antages at øve deres om end måske meget ringe indflydelse på den historiske udviklings gang, men som af historikeren normalt frakendes historisk betydning, uanset om de er nok så godt overleverede, nemlig alle de handlinger, som man kan gå ud fra at mennesker som levende væsner til alle tider har foretaget, at tage næring til sig, sove, forplante sig osv.¹ Ganske vist er den enkelte overleverede kendsgernings værdi for historikeren afhængig af den pågældende periodes kilderigdom, og selv den mest trivielle kendsgerning, der intet oplyser, som man ikke på forhånd kunde tænke sig til med fuld sikkerhed, kan, hvis den er overleveret fra en kildefattig periode, få en emotionelt betonet sjældenhedsværdi og i den rette mands hånd bruges til at gøre fremstillingen »konkret« og hos læseren fremkalde en følelse af fællesskab med fortiden i det almenmenneskelige. Men når det drejer sig om blot nogenlunde kilderige perioder, vil en meget stor del af kildestoffets meddelelser være af så triviell art, at historikeren, uanset hans særlige interesseområde og særlige opfattelse af, hvad der er historiens centrale genstand, på forhånd vil se bort fra dem. Dermed falder de udenfor den historiske virkelighed i videnskabelig forstand. Om grænsen for denne virkelighed kan der diskuteres, og i tidens løb ændres den stadig. Det vigtige i denne sammenhæng er, at en begrænsning, et udvalg må finde sted, og at historikeren i den henseende ikke i princippet er stillet anderledes end enhver empirisk forsker. Også den enkelte historiker foretager blandt de kendsgerninger, som står til hans rådighed, et udvalg, der ikke er vilkårligt. Han bedømmer de enkelte faktas betydning efter deres rolle i en betydningsfuld kausalsammenhæng. På den anden side må det indrømmes, at udvalget til en vis grad — men netop også kun til en vis grad

¹ Jfr. for dette sidste punkts vedkommende Bernheim: *Lehrbuch der historischen Methode*, Udg. 1903, s. 3 ff.

— er afhængigt af et skøn: Hvilken kausalrække er den betydningsfulde, hører dette eller hint faktum med deri? Var Bismarcks sygdomsanfald med til at forme hans politik? Hvor meget er fascismen påvirket af, at Mussolini i sine unge dage var syndikalist? Er kirkebygningernes udvidelse i Danmark i middelalderens slutning en følge af større fromhed eller af en befolkningsforøgelse? At vi ikke med sikkerhed kan besvare den slags spørgsmål, skyldes, at historien ikke er en experimentalvidenskab. Men den historiske geologi er heller ikke en experimentalvidenskab og kan derfor ikke med sikkerhed fastslå istidens årsager. Og geologen såvel som alle andre forskere, der arbejder med virkeligheden, altså i de empiriske videnskaber, må ligesom historikeren foretage et udvalg blandt de forhåndenværende kendsgerninger. Men alle gør de det ud fra samme behov: at finde og forklare en kausalsammenhæng¹.

Det er rigtigt, at også kunstneren foretager et udvalg, men ud fra et helt andet motiv. Hans udvalg er bestemt af emotionelle hensyn. Talrige samstemmende vidnesbyrd af kunstnere på forskellige områder underbygger de moderne »emotionalistiske« kunstteoretikers opfattelse, at et kunstværk psykologisk må forklares som et forsøg på at give et følelsesindhold et adækvat udtryk. Kunsten er en følelsspænding, indesluttet i en fremstillings kreds, siger Croce. Derfor er kunstnerens udvalg af virkelighedsstoffet, hans associationer, bestemt af hans følelse. Under skabelsesprocessen udvælger han af sit erindringsstof det, der nærmest harmonerer med følelsen, og omdanner det, til den fulde harmoni er nået eller kommet så nær som muligt². Ludvig Holstein har skrevet et digt om to forældre, der vandrer hjem fra deres lille søns begravelse; det slutter:

¹ M. h. t. et andet punkt af forholdet mellem videnskaben og dens genstand er Erslevs opfattelse, således som den fremtræder i »Historisk Teknik« (1911), for nylig med rette kritiseret af Knud Fabricius (Fortid og Nutid 1938, s. 148).

² V. Kuhr har med særlig konsekvens gennemført denne opfattelse og underbygget den psykologisk i sin bog Æstetisk Oplevelsen og kunstnerisk Skaben; se navnlig s. 132 ff.

Og svangre mødre mødte os
og vrinskende slog drengetrods
mod vinterblåets solskinsfos.

Digteren har foretaget det udvalg af de virkelighedselementer, der stod til rådighed — i dette tilfælde folkene på gaden — som på een gang svarer til digtets stemning og til de to menneskers stemning, der skildres deri¹. På lignende måde foregår udvalget af kendsgerninger i en historisk roman, der jo her ligger nærmest for som sammenligningsobjekt. I en dansk historisk roman fra de senere år er helhedsbilledet således væsentlig erotisk bestemt, og de erotiske motiver indtil karikaturen fremherskende i personskildringen.

Vort udgangspunkt var Erslevs sætning om, at historieskriveren ikke kan sige hele sandheden. Han fortsætter med at hævde, at historieskriveren ikke kan nøjes med at sige sandheden. »I den historiske undersøgelse, siger Erslev (s. 13), kan historikeren indskrænke sig til at sige, hvad han virkelig ved eller dog kan godtgøre sandsynligheden af, og hvor han går ud over det, kan han udtrykkelig gøre opmærksom derpå. For historieskriveren turde dette være ugørligt«. Kildestoffet har altid huller, der må udfyldes, hvis fremstillingen skal være »anskuelig«, ikke blive »tør og livløs«. — Ja det sidste er klart, men hvis hullerne udfyldes såvidt det er muligt ved hjælp af logiske operationer, og ikke videre, er vi stadig ikke nået ud over almindelige fordringer til videnskabelig pålidelighed, og på det grundlag er det, forudsat at man har den fornødne fremstillingsevne, meget vel muligt at skrive anskueligt og livfuldt. Endda kan selve det forhold, at vor viden er sporadisk, udnyttes til at sætte de få overleverede kendsgerninger i relief og derved ægge læserens fantasi og gøre fremstillingen særlig suggestiv; Carlyle har mesterligt brugt denne fremgangsmåde i sin genfortælling af Jocelins krønike i *Past and Present*. Og i almindelighed tør man vel sige, at fuldstændighed hverken viden-

¹ Eksemplet efter Olle Holmberg: *Inbillningens värld*. I, s. 73.

skabeligt eller for fremstillingen er et plus. I Arups Danmarks-historie er på 6 linier givet en skildring af dronning Elisabeths ankomst til Danmark 1515, der i livfuldhed ingenlunde står under Allens 3 siders beskrivelse af samme begivenhed. Lad være, at historieskriverne tidligere mente sig berettigede til friere fantasivirksomhed, faktisk har forholdene på det punkt ændret sig. Her som andetsteds i Erslevs skrift får man det indtryk, at han har dannet sit ideal af historieskrivning efter temmelig primitive forbilleder. Man bør derfor kun opfatte det som et postulat, når Erslev vil hævde (s. 15) som en altid gyldig sandhed, at »historieskriveren stiller sig anderledes til den historiske sandhed end den strenge videnskab«¹.

Et mere betydningsfuldt punkt er Erslev inde på, når han drøfter lighed og forskel mellem kunstnerens og historikerens »skabende« fantasivirksomhed, særligt m. h. t. menneskeskildringen. Erslev hævder, at ligheden er meget stor. Han sammenligner historieskrivning og historisk digtning og nævner som den eneste forskel, at digteren kan »opfinde« personer og tildragelser, der ikke omtales i kilderne, medens han skal respektere det historisk givne. Oven i købet tilføjer han (s. 30): »I praxis er modsætningen vel ikke så stor, som det herefter kunde se ud til; historieskriverne tiltager sig faktisk ret til at drage meget vidtgående slutninger ud fra deres kilder, og på den anden side må kunstneren i de frit tildigtede scener og personer dog holde sig indenfor den ramme, som tidsalderens hele kulturtrin og ejendommelighed afgiver.« Erslev forbigår her den afgørende forskel mellem kunstnerens og historikerens skabende virksomhed, der fremkommer ved, at fantasien hos kunstneren er domineret af følelsen. En digter må skabe sine menneske-

¹ Det er heller ikke rigtigt, at fremstillingen kun for historiens vedkommende er et problem (Erslev s. 26). Det kræver f. eks. en vis kompositorisk evne at skildre en forsøgsrække. Hvordan det bedst kunde ske, blev indgående drøftet ved en medicinsk doktordisputats i København for et par år siden, og forskellige arbejder blev nævnt som klassiske forbilleder i den henseende. Og inden for vel de fleste empiriske videnskaber findes der afhandlinger, som nyder ry på grund af komposition og stil, uden at man derfor betegner deres forfattere som digtere.

skikkelser ved hjælp af en viden, der er erhvervet på samme måde som historikerens menneskekundskab: ved iagttagelse af sig selv og andre, ved indføling i andre menneskers sjæleliv. Men den måde, på hvilken digteren associerer sine erfarings-elementer til en digterisk figur, er i overvejende grad bestemt af, at den skal være (led i) et adækvat følelsesudtryk. At det væsentlige her er, at selve digterens følelsesreaktion, den subjektive virkelighed, bliver udtrykt, — således at den til en vis grad kan efterføles af læseren — medens det er ganske uvæsentligt, om de ydre omstændigheder, der ledsagede den, bliver reproduceret mere eller mindre fuldstændigt i kunstværket, at altså digteren på en ganske anden måde end historikeren forholder sig suverænt overfor den objektive virkelighed, er for nylig fortræffeligt belyst gennem Marie Bregendahls redogørelse¹ for, hvordan et par af hendes figurer er blevet til. Den glade, enfoldige, arbejdsomme gartner Peter Guldgraver, fortæller hun, er vokset ud af hendes stærke indtryk af en gammel skrøbelig københavnsk frøkens muntre hjælpsomhed. Dermed være ikke sagt, at forfatteren af en historisk roman ikke kan lade sig inspirere af det historiske stof, men historikerens bundethed til dette tåler han ikke. Derfor lader han helst de historisk kendte personer træde i baggrunden; ikke Wellington, Napoleon og Alexander I, men Rebecca Sharp, Pierre Bestusjev og Natasja Rostov bliver de store romanforfatteres helte og heltinder, kunstneriske udtryk for deres skaberes følelsesreaktion overfor menneskelivets former og derfor egnede til at sætte vore følelser i bevægelse. Og hvor de kendte historiske personer er hovedpersoner i et digterværk, bliver »interessante«, følelsesmæssigt indholdsrige sider hos dem fremhævet, f. eks. de erotiske. I en af de bedste historiske romaner fra de senere år, Robert Graves' om Claudius, er betegnende nok 1. bind, der omhandler tiden, før Claudius blev kejser, da han var privatmand, kunstnerisk det værdifuldeste.

Medens forskellen mellem kunstnerens og historikerens skabende virksomhed altså er meget væsentlig, er det på den anden

¹ Politikens kronik 11. Marts 1939.

side fælles for alt empirisk videnskabeligt arbejde, at forskeren af de enkelte iagttagne kendsgerninger med fantasiens hjælp skaber en helhed, den sammenhæng, som aldrig kan iagttages umiddelbart. Følgelig er det noget, der gælder ligesåvel for det, Erslev kalder historieforskning, som for det, han kalder historieskrivning. Da Erslev studerede forholdet mellem konge og lensmand i 16. århundrede, foretog han først et udvalg af fakta. Af alle lensbrevenes enkeltheder udvalgte han de kendsgerninger, der i hvert enkelt tilfælde var afgørende for magtforholdet mellem konge og lensmand. På grundlag af disse og andre udvalgte fakta dannede han dernæst, ved fantasiens hjælp, et helhedsbillede af regeringens lenspolitik. På samme måde udvælger han i »Dronning Margrethe« af alle de enkeltheder, der er bekendt om embedsmænd og godsejere i det skandinaviske nordnorden på hendes tid, det i denne forbindelse afgørende: vedkommendes nationalitet, og giver på det grundlag et nyt billede af dronningens unionspolitik.

Vi ser her, hvor det kun gælder om at fastslå det principielle, bort fra, at det kronologiske forhold mellem udvælgelse og bearbejdelse af det udvalgte stof i virkeligheden ikke er så simpelt. Ingen historiker og vel overhovedet ingen forsker kan vistnok undgå, inden stofgennemgangen og bearbejdelsen er afsluttet, at danne sig en række formodninger om resultatet; disse formodninger kan atter påvirke den videre udvælgelse, således at en stadig væxelvirkning finder sted. »Intuitivt« begavede forskere — og til denne kategori hører nogle af naturvidenskabens største navne — når på et meget tidligt stadium af forskningsarbejdet til et helhedssyn, en arbejdshypotese, der efter en konfrontering med stoffet forkastes, modificeres eller endeligt antages. A. D. Jørgensen arbejdede på denne måde. »Efter min egen erfaring«, skriver han 1878, »må jeg antage, at dette er vejen til at blive istand til historisk forfatterarbejde: først at finde en kerne, en ledende eller forklarende tanke i den fremragende mands livsgerning, i en tidsalder, i en række af tildragelser osv.«¹ Erik Møller har med dette citat som udgangspunkt karakteriseret A. D. Jørgensen som »digter«² uden at tage hensyn til hans til-

¹ Breve, s. 72.

² Berlinske Tidende 14. februar 1939, morgen.

føjelse: »Når derfor det første skridt til at blive historiker ... er det at kunne finde en samlende forklarende tanke i emnet, så er det andet det at overveje denne tankes berettigelse efter en omhyggelig undersøgelse af det overleverede; dertil kræves megen selvovervindelse og tålmodighed. Men dette er tillige et arbejde, som lønner sig selv, og ingen bør opgive det»¹.

Vi må endnu omtale Erslevs definition af historieskrivning. Historieskriverens opgave er, siger han (s. 27), at give en »levende anskuelig fremstilling«; »han skal erstatte den umiddelbare anskuelse og gennem sin fremstilling give læseren det indtryk, at han står som tilskuer ligeoverfor dette slag, denne historiske personlighed.« Og videre (s. 54 f.): »Vi ønsker, at historieskrivningen skal stille os ansigt til ansigt med svundne tiders menneskeliv og derved tillade os tilnærmelsesvis at se det, som vi kan se det liv, der rører sig om os selv ... Vi ønsker at få fortidens liv skildret i dets hurtige omskiften og brogede mangfoldighed, thi således ser vi også nutidslivet.« Erslevs mening synes at være, at historieskriverens opgave er at give læseren en oplevelse, der så meget som muligt nærmer sig til den umiddelbare sanseoplevelse. Man kan formode, at han her er offer for en falsk analogi, at han, måske med visse partier af romantismens historieværker (Thierry, de Barante, Allen) snarere end med Herodot i tankerne, har ladet sig forlede af det metaforiske udtryk: forfatteren tegner et billede af begivenhederne. Thi det er jo umuligt for nogen forfatter — digter eller historiker — blot tilnærmelsesvis at »erstatte den umiddelbare anskuelse«, og det er heller ikke formålet. Ved tilegnelsen af et digterværk har vi bevidstheden om, at de personer og tildragelser, der skildres, er uvirkelige, ja bevidstheden herom hører med til den æstetiske nydelse². Kun de uskyldige, som Blichers Wolle Wistisen i teatret, reagerer overfor kunsten som overfor den objektive virkelighed. Ved læsningen af en historisk fremstilling har vi derimod den bevidsthed, at det, vi læser om, har været objektiv virkelighed. Men denne virkelighed oplever vi

¹ Breve, s. 74.

² Sml. V. Kuhr i »Æstetisk Opleven og kunstnerisk Skaben«, s. 92 ff.

på en anden måde end den umiddelbart sansede. Vi oplever ved at forstå den dybere årsagssammenhæng, som vi kun yderst sjældent fatter i den virkelighed, vi umiddelbart anskuer. Hvis en moderne historiker skildrer et slag, er vi ikke tilfredse med kun at få det at vide, som en tilskuer vilde have set, eller med en rent episk skildring; vi ønsker at kende modstandernes styrkeforhold, deres strategi og taktik og meget andet, som den umiddelbare anskuelse ikke kunde have lært os. Vi kræver at se »hvad der sker i det som synes at ske«, og hvis Ranke, Mommsen, A. D. Jørgensen og hvem Erslev ellers regner blandt den nyeste tids historieskrivere ikke først og fremmest havde stræbt at opfylde dette krav, hvis de kun havde »tegnet anskuelige billeder«, var deres værker forlængst blevet forvist til barnekamret. Selve Erslevs definition af »historieskrivning« viser sig altså at være lidet fuldstændig og træffende, når den prøves på de værker, den efter hans egen mening skulde gælde¹.

På eet punkt har Erslev utvivlsomt ret. Med udgangspunkt i et citat af Høffding: »kunstneren søger overalt det individuelle, mens forskeren søger det for de individuelle fænomener fælles«, hævder han (s. 32), at historieskrivningen ligner kunsten deri, at den »skal skildre de enkelte individer, de enkelte tildragelser med tonen på, hvad der skiller dem fra alle andre«, altså at den fortrinsvis prøver at finde frem til det individuelle. Rigtignok er det efter hans mening en af de ejendommeligheder ved historieskrivningen, som ikke kan overføres på historieforskningen, uden at man når til en »bestemmelse af denne, der ikke blot gør den til ganske enestående blandt videnskaberne, men fjerner den fra alt, hvad man tænker sig ved videnskab« (s. 53); og da Erslev selv anser historieforskning for at være

¹ I sit senere skrift »Historie« (1921—24) betoner Erslev selv (s. 12) »den voksende anerkendelse af, at historiens egentlige mål hverken er at underholde eller begejstre, men at forstå«. Såvidt det kan ses af den kortfattede fremstilling i dette skrift, synes han i det hele taget da at have anset forskellen mellem historieskrivning og historieforskning for mindre afgørende, end han gjorde 1911.

en videnskab, vil han altså dermed rent ud benægte, at også historieforskningens hovedformål er at redegøre for det individuelle og »einmalige«. Men er da ikke både lensordningen i Danmark i 16. årh. og Frederik IV.s forhold til Slesvig, der efter Erslevs eget sigende er behandlet videnskabeligt af ham selv, eller det stockholmske blodbad, som han vel ikke vilde benægte at have behandlet videnskabeligt, i deres helhed individuelle og »einmalige« fænomener, kun historisk forståelige — og derfor også af Erslev selv behandlede — ud fra bestemte tidsbundne forudsætninger, som led i bestemte historiske situationer, der i deres helhed er uden fortilfælde og aldrig senere gentaget? De færreste historikere vilde besvare dette spørgsmål med nej. Man kan opløse et historisk begivenhedskomplex i lutter andetstedsfra kendte elementer — og det er jo en nødvendig forudsætning for både forskning og fremstilling, at dette sker — helheden, sammensætningen af blot de væsentlige faktorer er og bliver dog »einmalig«. Historieforskeren kan udtynde sine slutninger så vidt for indhold, at de kan siges at gælde om mange enheder og om lange tidsrum, om Danmarks fæstebønder i 18. årh. eller om Englands udenrigspolitik siden Wilhelm den III. — almengyldige i tid og rum bliver de dog ikke, eller i hvert fald kun så yderst sjældent, at det er uden betydning for fagets almindelige karakter; de kan ikke med tryghed anvendes på andet historisk stof end det, af hvilket de er udledet. Dette gælder også i de forholdsvis få tilfælde, hvor historikeren af praktiske grunde er nødt til at arbejde statistisk på grundlag af et »repræsentativt« materiale. — Man kan endelig som visse teoretikere udskille den psykologiske karakteristik af enkeltpersoner, det historiske »portræt«, af den historiske videnskab (Erslev er vist tilbøjelig til at gøre det (s. 25)) — derved kommer man dog ikke udenom den kendsgerning, at mennesket som villende personlighed overalt indgår som dominerende led i den historiske årsagskæde. Dette menneskelige element gør de historiske fænomener så sammensatte, at historieforskeren for at forstå dem i deres sammenhæng — og det er jo hans opgave — overalt må »søge det individuelle«. Erslevs argumentation

på dette punkt viser med særlig tydelighed, i hvor høj grad hans forestilling om, hvad videnskab er, er dannet efter naturvidenskaben; og det forekommer mig klart, at det med hans videnskabsbegreb som udgangspunkt bliver umuligt at fastholde historieforskningens videnskabelige karakter, således som Erslev selv uden videre gør det. Hvis man ikke vil anerkende som videnskabelige de discipliner, hvis resultater i sidste instans kun er individuelt gyldige, må man opgive at kalde historieforskningen en videnskab. Det kan forsåvidt være ligegyldigt, om man kalder den det ene eller det andet; det er ikke ligegyldigt, om man har falske forestillinger om dens væsen og formål.

I sin afhandling »Studiet af Danmarks Historie før og nu« i »Fortid og Nutid« 1938 har professor Knud Fabricius s. 149 ff. givet en karakteristik af Erslevs historieopfattelse, der afviger fra hvad ovenfor er sagt. Prof. Fabricius citerer Erslevs »Historisk Teknik« (1911): »Det ejendommelige ved den historiske iagttagelse ligger vel egentlig i, at den ikke lader sig gentage, såvist som den historiske tildragelse ikke kommer igen,« og tilføjer: »Man ser her det ejendommelige ved den Erslevske historieopfattelse, at den udelukkende regner med den politiske historie, med tildragelsernes, og: begivenhedernes historie.« Videre siger prof. Fabricius, at det »først i vort århundrede« er blevet historikerne klart, at »kulturhistorien« er ligeså betydningsfuld som den politiske historie, at historien ikke alene handler om »begivenheder«, men ogsaa om »tilstande«. ». . . Når vi studerer administrationens, borgerstandens eller landbrugets historie, bygger vi ikke alene på en anden art af materiale, men spørger om noget helt andet, end hvad der falder ind under begivenhedshistorie. Den sidste sysler f. eks. med kongemordet i Roskilde, triplealliancens tilblivelse eller verdenskrigens udbrud. Men når vi undersøger borgmesterstillingens historie i en eller anden by eller plovens udvikling, har vi ikke at gøre med enkelte »begivenheder« eller »tildragelser«, men med hele rækker af begivenheder, så at det ikke er af afgørende betydning for os¹), at den enkelte tildragelse »ikke kommer igen«. Kulturhistoriske begivenheder, som pløjning og våbensvingning, gentages forøvrigt ustandseligt«. Prof. Fabricius nævner som eksempel en bondes gentagne

¹ Fremhævelsen skyldes Forf.

betaling af landgilde og tilføjer: »Her har jeg altsaa en række tildragelser af samme art, eller — rettere sagt — den samme tildragelse gentaget 20 gange, nemlig at Mads Jensen betaler sin landgilde. Den enkelte »tildragelse« kommer ganske vist ikke igen¹), men en med den identisk tildragelse vender atter og atter tilbage«

Det vilde nu være besynderligt, om forfatteren af »Valdemarernes Storhedstid« ikke i sin historieopfattelse regnede med andet end politisk historie, og bl. a. hans definition af historiens område som »fortidens menneskeliv i dets fulde omfang« viser da også, at han gør det; en anden sag er, at Erslevs vejledning i historisk teknik i visse henseender er utilfredsstillende snævert anlagt. Men overhovedet tror jeg, at Erslev og hans kritiker er langt mere enige i deres syn på historie, end prof. Fabricius vil indrømme. Erslev har efter min mening ret i, at en historisk tildragelse, det være sig kongemordet i Roskilde eller en simpel pløjning, aldrig gentages til identitet. Men med de citerede ord har Erslev sikkert ikke villet benægte, at historikeren under visse omstændigheder udelukkende interesserer sig for, hvad der er fælles for en række tildragelser, ihvertfald kendte han fra sin egen forskning meget vel dette forhold. Den statistiske behandling af historisk stof, som Erslev for sit vedkommende indledte med sin doktorafhandling om et emne af central politisk-historisk betydning, forskydningen i magtforholdet mellem konge og adel, forudsætter jo nemlig som al statistik en række ensbenævnte størrelser (et vist antal forleneringer på regnskab, et vist antal betalinger af samme sum osv.), altså en række fænomener (individer, tildragelser, genstande), der til et bestemt formål betragtes som ensartede, idet man udelukkende tager hensyn til deres fælles egenskaber og ser bort fra deres individuelle ejendommeligheder (f. ex. at de øvrige betingelser for bortforleningen varierer fra lensmand til lensmand, møntsorternes indbyrdes forhold fra betaling til betaling). Det afgørende er da synspunktet, om det er ligheden eller forskellen, man søger — hvad prof. Fabricius i de af mig udhævede sætninger også er inde på — og som ovenfor udviklet var Erslevs mening øjensynligt netop, at historieforskningen som videnskab ikke fortrinsvis »søger det individuelle«, hvilket vel ikke var uden sammenhæng med hans erfaringer fra »Konge og Lensmand« og senere arbejder af beslægtet art. — Det er mig dernæst ikke muligt at se nogen principiel forskel mellem politisk historie og kulturhistorie på det af prof. Fabricius fremhævede punkt. Det er vistnok rigtigt, at vi i kulturens —

¹ Fremhævelsen skyldes Forf.

ihvertfald den materielle kulturs — historie hyppigere end i den politiske historie har at gøre med grupper af fænomener, hvis enkelte led ligner hinanden så meget på de punkter, der interesserer os, at deres indhold for hver gruppes vedkommende fyldestgørende udtrykkes ved samme betegnelse, men det hænder rigtig nok også i den politiske historie; når en vælger 10 gange i sit liv afgiver sin stemme på samme kandidat, vil hans stemmeafgivelser for historikeren i reglen blot være »gentagelser«, 10 enere i stemmesummerne. Og overordentlig hyppigt forekommer det — både i kulturhistorien og den politiske historie — at det samme fænomen efter omstændighederne betragtes som led af en gruppe og som individuel foreteelse, hvilket hænger sammen med det paradoxale forhold, at vi kun kan beskrive det enkelte fænomen i dets individuelle fylde ved at opregne de egenskaber, det har fælles med andre, kendte fænomener. Når en historiker sammenligner antallet af ministerskifter i England og Frankrig i de sidste 50 år, hvilket kan være meget oplysende, betragter han en række politiske tildragelser, der i sig selv er vidt forskellige, som ensartede. Når han taler om, at der 1830 og 1848 var revolutioner i Frankrig, som fremkaldte revolutionære rejsninger rundt om i Europa, leder selve det sproglige udtryk tanken hen på ligheden mellem en række begivenhedskomplekser, og det har sin store interesse, at denne lighed påvises nærmere; som bekendt vil endda visse historikere gå så vidt som til at finde en vis lovmæssighed i revolutioners forløb. Hovedsagen for en moderne historiker vil dog i reglen ikke være at konstatere ligheden, men derimod at bestemme disse begivenheders meget forskellige væsen, meget forskellige forudsætninger og meget forskellige følger, eller at se dem som varierede led i et individuelt og »einmaligt« historisk udviklingsstadium. Og for kulturhistorikeren vil beskæftigelsen med »gentagelserne« i reglen kun være et hjælpemiddel til at forstå den enkelte tidsbestemte kulturtilstand og dens forudsætninger og den samlede kulturudvikling, — som øxens typologi og gravskikkene for en arkæolog er midler til at forstå f. eks. den danske stenalderkultur som individuel helhed —, hvilket vil sige, at han, ligesom den politiske historiker og i modsætning til naturvidenskabsmanden i almindelighed, i sidste instans »søger det individuelle«.

Men med det forbehold, at ikke alene historieskrivningen, men også historieforskningen med visse tilgrænsende discipliner, i vore dage fortrinsvis prøver at finde frem til det individuelle, må man give Erslev ret; her er virkelig noget for historien i

vid forstand ejendommeligt, der stiller faget i modsætning til anden empirisk forskning; selv en historisk naturvidenskab som geologien arbejder ikke tilnærmelsesvis i den grad som historieforskningen med individuelle foreteelser. Dette forhold er som bekendt særlig fremhævet af den retning indenfor åndsvidenskaben, der kaldes historismen: »Der kern des historismus besteht in der ersetzung einer generalisierenden betrachtung geschichtlich-menschlicher kräfte durch eine individualisierende betrachtung« (Meinecke). Men selv de moderne historikere, der i bevidst modsætning til historismens tankegang betoner den menneskelige naturs uforanderlighed i deres historieopfattelse, har i reglen ikke kunnet unddrage sig historismens tilskyndelse til nøjere at prøve årsagerne til de historiske fænomener, til dybere at forstå det enkelte fænomen, ikke blot i dets lighed med andre fænomener, men som noget enestående særpræget, der har sit eget fra alle andre forskellige kompleks af forudsætninger, sit fra alle andre forskellige indhold.

Til en vis grad ligner altså kunsten på dette punkt historien, men også her er der en afgørende forskel. Det individuelle i digtningen indskrænker sig ikke til, at den ligesom historien beskæftiger sig med individer og individuelle tildragelser. Det er ejendommeligt for kunsten, at kunstnerens individualitet (og dennes konstitutionelle eller øjeblikkelige stemningsfarve) på særlig måde præger frembringelsen. For lægfolk er det måske mest påfaldende i den lyriske poesi. Olle Holmberg har et sted¹ oplysende sammenstillet to digte af Fröding og Stagnelius, der viser to digteres vidt forskellige reaktion på samme virkelighedsindtryk: månen, der skinner ind gennem vinduet til den halv-vågne mand. For den tungsindige Fröding ligner skæret

»det sken som ens öga förnimmer
flyktigt en sensommarnatt på en grav«.

Hos den forelskede Stagnelius bliver det hvide lys til en hvidklædt jomfru:

¹ Inbillningens värld. II, 1 s. 204 f.

»Dess kinder blomma som våren
 rubiner tindra i håren
 och ögat smäktande ler«.

Men om alle kunstarter gælder det, at kunstneren efter sin individualitet omformer virkelighedsindtrykket i en sådan grad, at mødet med kunstnerens personlighed altid bliver noget meget væsentligt og oftest det egentlige i virkelig kunsttilegnelse. Enhver betydelig ånd præger sine frembringelser stærkt, om ikke på anden måde så gennem stilen, og også historikerens personlighed kan det være berigende at møde i hans værker. Men det er ikke den, der først og fremmest gør historien individualiserende. For historiens vedkommende er det individuelle givet i stoffet selv, i den objektive virkelighed. Kunstnerens mål er at udtrykke sin subjektive individualitet — historikeren søger den objektive individualitet¹.

For at konkludere: Det kan være praktisk at have to korte betegnelser for den specielle historiske undersøgelse og den sammenfattende fremstilling, men det er ikke berettiget med Erslev at drage et skarpt skel mellem en videnskabelig historieforskning og en historieskrivning, der ikke er videnskab. De vigtigste indvendinger, Erslev retter mod historieskrivningens videnskabelige karakter, enten rammer historieforskningen eller vilde ramme den, hvis de overhovedet var berettigede; men i det væsentlige er de det ikke. Erslevs argumentation hviler på en række forudsætninger, hvis rigtighed ikke længere kan godkendes, og af hvilke to viser sig særligt skæbnesvangre: For det første forudsætter han øjensynligt for den empiriske videnskab en arbejds-

¹ Når en digter »arbejder med levende model«, er »efterligningen« for ham altså noget mindre væsentligt. »Ved enhver form for kunst, hvor stærkt så end det »objektive« element måtte findes repræsenteret i den, er det... det subjektive alene, der gør den til »kunst« og betinger dens æstetiske virkning — ved de såkaldte »efterlignende kunster« (Ϸ; de bildende kunster og ordets kunst, særlig i dennes form af episk og dramatisk digtning) altså ikke det i dem, der beror på efterligningen, men netop det, der skyldes omformningen«. Kuhr: Anf. skr. s. 136; jfr. Olle Holmberg: Anf. skr. II, 2, s. 14 ff.

metode og en sikkerhedsgrad, den ikke kender; det gælder for alle empiriske forskere, at de må foretage et udvalg af de iagttagne fakta, at de med fantasiens hjælp må skabe en sammenhæng, som de ikke umiddelbart kan iagttage, og at de må resignere m. h. t. de spørgsmål, de kan vente besvaret af deres stof. For det andet røber Erslev en miskendelse af kunstens væsen, der formodentlig hænger sammen med ejendommeligheder ved hans evne til at opfatte æstetiske værdier, men tillige med det forhold, at den naturalistiske roman spillede så stor en rolle indenfor digtningen i hans manddomstid. De »videnskabelige« undersøgelser, der var et led i forarbejderne til disse romaner — Flauberts månedlange studium af den afrikanske flora, før han skrev Salamambo, for at nævne et berømt eksempel — kunde forlede til at overvurdere den »videnskabelige korrektheds« betydning for værkets kunstneriske værdi og derved lette den antagelse, at f. eks. historisk roman og historieskrivning ikke er væsensforskellige. Det er utvivlsomt, at digtning og historie har delvis fælles stof, utvivlsomt, at der er lighedspunkter mellem historisk og kunstnerisk fremstilling. Men kunstnerens og historikerens arbejdsmåder er helt forskellige, og det må i metodisk henseende være afgørende. Det kan hænde, at en digter giver en også af historikere godkendt psykologisk forklaring af en historisk skikkelse (Anatole France), det kan hænde, at en historiker lader sit emotionelle forfattersubjekt dominere og i samme grad fjerner sig fra historiens begreb. Men det forhindrer ikke, at dette begreb eksisterer og har sit virkelighedsgrundlag i en historieskrivning, der i sit væsen er forskellig fra kunst. Erslev har i for høj grad fæstet sig ved de ligheder, som skyldes det fælles stof, og ved kunstværkets ydre ejendommeligheder, den levende, anskuelige fremstilling, de stilistiske virkemidler. At disse kun er det ydre udtryk for et følelsesindehold, der gør kunst væsensforskellig fra såvel historieskrivning som historieforskning, har han ikke i tilstrækkelig grad haft blik for.
